

A SZÖVEGKONSTRUKCIÓS FORMA ÉS AZ ESEMÉNY "LOGIKÁJA"

Békési Imre

1. A nyelvi rendszer kutatásában is fontos viszonyítási alap a nyelven kívüli valóság, a nyelvhasználat szabályainak a feltárásában viszont már az egyik legfontosabb; s minél teljesebb, komplexebb megnyilatkozást vizsgálunk, annál jobban rászorulunk az ábrázolt valóságrész, illetőleg valóságmozza-
nat ellenőrző segítségére. S ezzel nem csupán a nyelvészek vannak így.

Még a szépírói teremtő képzelet legmerészebb kapcsolá-
sait is csak a valóság hitelesítheti végső soron: "Szó sincs
arról – írja R. CAILLOIS –, mintha le akarnánk kicsinyelni
a meghökkentés fontosságát a képben; azaz a sokkot, a gyönyör-
űrséget, amelyet egy addig észre nem vett, és hirtelen nyilván-
valóvá vált helyes kapcsolat megfogalmazása ébreszt. De
ehhez az kell, hogy az egybevetés szerencsés legyen, meg az
is, hogy jóváhagyható legyen."¹ S nemcsak az esztéta véle-
kedik így, hanem a költő is; ILLYÉS GYULA lényegében ugyan-
ezt fogalmazza meg: "A nyers paradicsomban vágató paripa
mögött [André Breton képe - B. I.] meghökkentés, képtelen-
ség sőt szürrealitás dolgában semmivel sem marad el a pokol-
ban zokogó malom. Sőt megelőzi azt, mert hisz ez kiszikráz-
tat bennem valamit. Valóságfölötti ez is. De kapcsolatban
marad azzal, de világítva és emelve azt. És ez a nehezebb.
Emberként járni az úttalant." ² [Kiem. B. I.]

A nyelvész a maga oldaláról mindezt úgy látja,³ hogy a
nyelvhasználat egymás fölé rétegződő szintjein /mondatrész,
szó szerkezet, mondategység, mondategész, mondatfölötti szöveg-
egység stb./ egyre feltételelesebbek a komponensek, egyre gyen-

gúl a beszerkesztettségük, egyre esetlegesebbek és variábilisabbak a formák; vagyis minél teljesebb a vizsgálatunk tárgya, minél közelebb áll az egészhez, formáján annál inkább érvényesül az ábrázolt valósággrész hatása. Aki tehát nyelvi műalkotások szerkezetének, pontosabban szólva: konstrukciós formáinak feltárásán dolgozik, annak semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynia az ábrázolt valósággrésznek formát sugalló lehetőségeit. Hogyan, miért és mennyire adekvát a beszédműben az objektíválódott visszatükrözés logikája a visszatükrözött valósággrész "logikájával": viszonylag közvetlenül, illetőleg bizonyos közvetettséggel felel-e meg neki, vagy pedig - "emberként járva az úttalant" - csak végső soron és lényegében marad-e kapcsolatban vele?

2. A szerkezet kutatását sohasem hanyagolta el a klasszikus műelemzés, de az egyedi fölé emelkedő, a formák rendszerének feltárására törekvő vizsgálat alig tíz évre tekinthet csak vissza.⁴ Érthető, ha első hipotéziseit olyan szövegek feldolozásával ellenőrizte, amelyekben téma és műfaj jellegzetes formateremtő elvként működik;⁵ az itteni cikk alapjául szolgáló kutatás pedig az újsághírt választotta a vizsgálat anyagául.⁶

Az újsághírben az író szubjektivitása, logikájának sajátossága csak korlátozott lehetőséget kap; a szövegben objektíválódott gondolat nemcsak végső soron s egészében tükrözi a valóságot, hanem közvetlenebbül s részleteiben is. "A hírek mondatvonala teljesen egyszerű - jellemzi az újsághírt J. V. BEČKA -, nem más, mint a tárgyi összefüggések vonala /helyben és időben/; az anyag itt nincs úgyszéjbontva, hogy belőle differenciált mondatsor keletkezhessek; a szavakat is a mindennapi szókészletből merítik minden expresszivitás nélkül."⁷

A "tárgyi összefüggések vonalának" főbb mozzanatait gyakran egyértelműben lehet megragadni, mint a verbális

leképezés rendjét, ezért érdemes megvonni a vizsgált újsághír feltételezett konstrukciós formájának és a megírt esemény "logikájának" párhuzamát. Ebben a következőket figyeljük meg: 1/ a legfontosabb mozzanatok szerint szegmentált-e az író, vagyis azok szerint, amelyek meghatározók voltak a valóságos eseményben; 2/ a fő mozzanatok közlési sorrendjét időrendben vagy pedig attól eltérően állapította-e meg; 3/ a mondategységek nyelvi megformáltsága szolgálja-e a konstrukcióban elfoglalt hely logikai feladatát? A következőkben példán szemléltetjük e kérdések értelmét, használhatóságát.

3. Az újsághír konstrukciós formájának és a megírt esemény "logikájának" párhuzama:

A/ példa

A valóságos esemény idő- /és logikai/ rendje:

1. A hollandiai Groningen börtönéből egy másik börtönbe akartak átszállítani két rabot.

2. Társaik ezért lázadást robbantottak ki: összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik emelet celláit.

3. A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.

Az újsághír logikai felépítése:

(1) "Tegnap délután fegyenc-lázadás robbant ki a hollandiai Groningen börtönében.

(2) A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.

(3) A rabok azért lázadtak fel, mert két társukat egy másik börtönbe akarták szállítani.

(4) Összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik

emelet celláit." /Esti Hírlap
1974. aug. 5./

Abrázolva:

$[(1 \leftarrow 2) + 3]$

Abrázolva:

$[(1 + 2) \leftarrow (3 \rightarrow 4)]$

A két logikai séma különbségének a lényege nem abban van, hogy az újsághír 4 mondatra tagolódik; az újságíró ugyanis általában kiemel és előre hoz egy fontos mozzanatot, amely reprezentálja az egészet. A két séma különbségét itt az okozza, hogy a hírben a konstrukció elemeinek /mondategészeinek/ logikai kapcsolódása nem adekvát a valóságos esemény "logikájával".

Az exponált első mondatba kiemelt *fegyencldzadás* ténye valamely olyan ok k ö v e t k e z m é n y e, amelyet az olvasó még nem ismer. Lehetséges, hogy ennek a következménynek az oka nem is fontos, mert eltörpül azon következmények mögött, amelyeknek maga a *fegyencldzadás* szolgál majd okul. A hír második mondata azonban egyik logikai folytatást sem vállalja: sem okát, sem pedig következményét nem adja az első mondatban közölt ténynek. Az esemény v é g é r ő l tudósít, szinte siet megnyugtatni az olvasót, hogy bármilyen komoran hangzott is az indítás, nem kell nyugtalankodni, hiszen az esemény már le is zárult. /Igaz, a mondat időhatározóját nyomósító *csak* éppen növelni, fokozni törekszik az esemény jelentőségét, vagyis elhíttetni azt, hogy ez hírbe kívánczó eset./ Az olvasó most már nyugodtan haladhat tovább a sorokon, hogy miért is jöttek ki celláikból a fegyencek, s a cellán kívül miként töltötték el a napot.

A (3) mondat végre kielégíti az olvasó kíváncsiságát: ismerteti az első mondatban kiemelt következmény okát /*A rabok azért lázadtak fel...*/. Ez az ok különösebben nem borzongató, a benne levő feszültség valóban csak egy napos lá-

zadásra elég. A hírszerkesztő így legalább szavakban igyekszik tartósítani az izgalmat, immár harmadszor írja le a *lázad* szót /*fegyenelázadás, lázadókat, lázadtak fel!*, bár a harmadik említés itt már szerkezeti kényszerre jön.

Az előre vetett következményétől elszigetelődött ok a harmadik mondatban csak úgy jelenhetik meg, ha megismételjük a már ismert tényt. Ezáltal viszont már másodszor kezdjük el a hírt, vagyis két fő részre tagoljuk a konstrukciót. Ez ugyanis nem bírja el, hogy a (3) mondat ilyen nagy terjedelmű témát /topic/ kanyarítson magának, hiszen csak a már ismert esemény okára mint új közlésre /comment/ volna szükség. A meglehetősen szimpla eseményt tehát két részre tagolódva kapja az olvasó. Az (1)-(2) mondat alkotja első rész egy még nem ismert ok következményét és megnyugtató befejeződését, a (3)-(4) mondat alkotja második rész pedig a megismételt következményt, annak okát s a következmény némi továbbrészletezését adja. Ebben a négymondatos tagolásban a (4) mondatban közölt részletezés meglehetősen elszakad ugyan attól, amit részletez / (1)-(2) mondat/, viszont hibátlanul kapcsolódik közvetlen előzményéhez. Nemcsak közös grammatikai alanyuk révén /*rabok!*/, hanem logikai szálon is: konkrét következményét adja a (3) mondatban ismerttetett oknak.

Elemzett példánk azt szemlélteti, hogy az eseménynek mondategészekre tagolt fő mozzanatait többféle rendben is elhelyezhetjük, de ez a lehetőség nem korlátlan. Ebben az esetben a negyedik és a harmadik mondat /mint következmény, illetőleg ok/ egyaránt indokoltabban követhetné az első helyre kiemelt általánosítást, mint a jelenlegi második mondat. A sorrendi-logikai átalakítás lehetőségeit a valóságos esemény fő mozzanatainak átrendezhetősége mutatja:

[(1←2) + 3]

[(2→1) + 3]

A harmadik mondat nem kerülhet be az első és a második közé.

B/ példa

A valóságos esemény idő-
/és logikai/ rendje:

1. Inke János ... megfojtotta feleségét ...
2. A helyszínről elmenekült.
3. A hidasnémeti vasútállomáson /azonban/ elfogták.
4. A rendőrség eljárását indította Inke János ellen.

Az újsághír logikai felépítése:

- (1) "Inke János 22 éves tsz-tag abaújdéri lakásukon szövényt közbén megfojtotta feleségét, Inke Jánosné 19 éves tsz-tagot, majd a helyszínről elmenekült.
- (2) A hidasnémeti vasútállomáson fogták el. (3) A Borsod megyei rendőr-főkapitányság őrizetbe vétel mellett indított eljárást Inke János ellen." /Délmagyarország 74. nov. 30./

A hír mondatainak időrendje itt megegyezik a valóságos eseményével, a logikai menet mégsem azonos.

A valóságos bűnténynek társadalmilag szükség szerű következménye a büntetés, a róla szóló rövid híradás ezért természetesen tagolódik két fő részre: akár időrendben közli ezeket /mint a jelen példában/, akár előre vetett következménnyel, "lead"-del indít. A belső mozzanatok számától függetlenül tehát (I←II) vagy (II→I) formában tagolódik a legtöbb bűnügyi hír, elemzett példánkban azonban (I + II), vagyis kapcsolatos viszony van a két fő rész között. Ezt az utolsó mondat nyomatékos szórendje okozza.

Magától értetődő, hogy az említett szórend az informatív fontos határozó /őrizetbe vétel mellett/ hatására fordult meg /indított eljárást/; az eredmény azonban mégis-

csak az, hogy következtetés helyett kapcsolatos viszonyral zár a konstrukció utolsó mondata: $[(1 + 2) + 3]$. A megoldás egyszerű: az informatíve fontos határozót tagmondat-tá kell önállósítani, s ekkor egyenes maradhat a záró tagmondat szórendje: *őrizetbe vette, s eljárást indított...*

Hasonló esetet látunk a (2) mondategész állítmányának szórendi megoldásában is, csak hogy itt ellentét helyett szerepelteti a kapcsolatos viszonyt. A hír hárommondatos tagolásában természetesen ez a helyes megoldás, hiszen ha az *elmenekült* tényt nem tekintettük fontos, tehát mondat-egésszé elkülönítendő mozzanatként, akkor a folytatásban is így kell kezelnünk. A második mondatban ezért nem az *elfogás* t é n y e, hanem az *elfogás* h e l y e határozza meg a mondat logikai szerepét, ez pedig így csak kapcsolatos folytatás lehet.

Az alábbi két séma szemlélteti a valóságos eseménynek, illetőleg a hírbeli megfogalmazásnak azonosságát és különbözőségét: mindkettő azonos helyen tagolódik két fő részre, de a logikai viszonyfajta különbözik:

a valóságos esemény: $[1 + (2 \neq 3)] \leftarrow 4$

a hír: $[1 + 2] + 3$

4. E cikk kérdésfelvetése, a példák műfaji-tematikai jellege, valamint az elemzés eszközrendszere bizonyára más és más — egyetértő és ellenkező — reflexióra készíti a szerkesztőt, az újságíró vagy a nyelvészt. Ez utóbbi nyilván a beépítettség mondaton belüli /szórendi/ nyilvánulását tartja legfontosabbnak, az újságíró a kiemelhető leghatásosabb mozzanatot fogja keresni ezután is, a logika szakértője pedig esetleg a nyelvtan /a mellérendelés/ logikaértelmezését tartja laikusnak. De nem részkérdések megvilágítása volt a célom, hanem annak érzékeltetése, hogy a szövegkonstrukciós formák vizsgálatában érdemes párhuzamot vonni a megírt esemény "logikájával".

J E G Y Z E T E K

- ¹ *A költészet packázásai*. Európa K. 1966. 173.
- ² *Ingyen lakoma*. Szépiródmalmi K. 1964. 2. k. 290.
- ³ Itt mindenekelőtt DEME LASZLÓ beszéd-nyelv-viszony, illetőleg glosszémaértelmezéséről van szó. Vö. *Modern nyelvoktatás*. TIT XII, 1-2: 23-24; *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, 1976; *Szónokok, előadók kézikönyve*. Kossuth K. 1974.
- ⁴ Vö. W. DRESSLER: *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer. Tübingen, 1973; H. JANSSEN-H. STAMMERJOHANN: *Handbuch der Linguistik*. Nymphenburger. München, 1975. 490-499.
- ⁵ Például Csehov-elbeszélések első bekezdésein E. V. PADUCSEVA /*Trudu po znakovum szisztyemam* II. 284-292. Tartu, 1965. red. J. M. LOTMAN/.
- ⁶ BÉKÉSI IMRE Nyr. 98, 414-421 /1974/; Nyr. 99, 424-438 /1975/; *Alt. Nyelv. Tan. XI*, 15-25 /1976/.
- ⁷ *Stylistická syntax a kompozice projevu*. Statní Pedagogické Nakladatelství. Praha, 1970. 133.

THE FORM OF TEXTUAL CONSTRUCTION AND
"THE LOGIC" OF REALITY

by

Imre Békési

This article is a part of a bigger essay in which the author studies the constructional forms of usage existing above the sentence level. In this work he gives us a demonstration of only one part of his theory. According to this, "the logic" of event — directly or transformed — is also expressed in the logical structure of short news items.